

آثار صله رحم از دیدگاه اسلام و روان‌شناسی و کاربردهای تربیتی آن

دکتر باقر غباری بناب*
دکتر علی نقی فقیهی**
یداله قاسمی پور***

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش تربیتی صله رحم و تأثیر آن در سلامت روانی افراد است. روش پژوهش در این تحقیق بررسی پیشینه‌های موجود در متون اسلامی و روان‌شناسی با استفاده از استقصای کلمات و تحلیل آنها با استفاده از روش تحلیل محتوا بوده است. برای بررسی تحقیقات روان‌شناسی در این زمینه از روش بررسی تحلیلی پیشینه‌های موجود استفاده شده است.

در این تحقیق مفهوم صله رحم و آثار و پیامدهای آن در متون دینی و در تحقیقات روان‌شناختی بررسی شده است. بررسی متون حدیث اسلامی نیز نشان می‌دهد نوع خاصی از این ارتباطات تحت عنوان صله رحم مورد تأیید خاصی قرار گرفته است و به نقش آن در سلامت روانی افراد پرداخته شده است. در احادیث اسلامی فواید بسیاری برای صله رحم ذکر شده است که از آن جمله یادگیری رفتارهای شایسته، رشد روحیه حمایت اجتماعی و تعاون، افزایش عواطف انسانی، کمک به سلامت روانی ارحام و ارتقای سطح امید به زندگی، و طولانی شدن عمر، زیاد شدن روزی، دفع شدن بلا و پاکیزه شدن اعمال و رشد معنوی است. تحقیقات روان‌شناسی علمی نشان داده است که ارتباط رضایت‌بخش و یادآوری دوستان و

Email: bghobari@ut.ac.ir

Email: an-faghihi@qom.ac.ir

Email: yghasemipour@yahoo.com

* استادیار دانشگاه تهران

** دانشیار دانشگاه قم

*** دانشجوی دکتری روانشناسی سلامت در دانشگاه تهران

خویشاوندان علاوه بر فواید معنوی و روحانی، فواید روانی بسیاری دارد که از آن جمله می‌توان دستیابی به منبع حمایت اجتماعی، یادگیری مهارت‌های اجتماعی از طریق یادگیری مشاهده‌ای و پرداختن به ارتباطات مناسب، خود نظم‌دهی رفتارها در خلال ارتباط صحیح با دیگران را برشمرد. صلۀرحم موجب بالا رفتن مقاومت افراد در مقابل فشارهای روانی گذشته و باعث کاهش بیماری‌های قلبی - عروقی و روانی می‌شود. این یافته‌ها با یافته‌هایی که در این پژوهش از مصاحبه با افراد به دست آمده، مطابقت دارد.

واژه‌های کلیدی

صله‌رحم، سلامت روان، یادگیری مهارت‌های اجتماعی، سازگاری اجتماعی، عواطف انسانی.

مقدمه

صله رحم یک رفتار اجتماعی است؛ از این رو، هنگامی که افراد تنها هستند معاشرت با دیگران را جستجو می‌کنند و این رفتار حاکی از این است که ارتباط با دیگران و صمیمی شدن با آنها یک نیاز بنیادی روان‌شناختی است. هر گاه این نیاز به صورت سالم ارضا شود بستری را فراهم می‌آورد که افراد استعدادها و توانایی‌های بالقوه خود را شکوفا سازند. در سایه ارتباطات انسانی و گرم با دیگران است که افراد احساس آرامش و شادابی می‌کنند و از استرس‌ها و مشغله‌های ذهنی روزمره دور می‌شوند. از دیدگاه اسلامی نگاه به ارحام، نگاه به نعمت‌های با ارزش الهی است که اگر صله و ارتباط بین آنان نباشد، کفران نعمت محسوب می‌شود. انکار نسب و رحم بودن به منزله کفر به خدا است (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۷۱، ص ۱۳۸، ذیل حدیث ۱۰۸).

قطع رحم از جمله گناهانی است که حتماً قبل از مرگ پیامدهای منفی آن دامنگیر فرد می‌شود (همان، ص ۱۳۴، ح ۱۰۴). از جمله آثار آن فقر و محرومیت از رفاه و یا از دست دادن مال و مقام (همان، ص ۹۱، ح ۱۲) مرگ زودرس، وارد نشدن به بهشت (همان، ص ۹۰، ح ۹ و ص ۹۱، ح ۱۱) است. در نظر خداوند صله‌رحم به قدری مهم است که در صورت ارتباط خوب فاسقان با اقوام و خویشان خود، خداوند رزق روزی بسیاری به آنان عطا می‌فرماید و کسانی که متقی‌اند، ولی قطع رحم می‌کنند، خداوند آنان را از رزق و روزی وافر محروم می‌سازد. رسول اکرم (ص) نیز بر این پیامد صله‌رحم تأکید نموده و می‌فرماید: «وقتی صله‌رحم در مورد فاسقان چنین اثری را دارد، برای افراد متقی نیز این پیامد وجود دارد» (همان، ص ۱۳۵، ح ۸۸ و ص ۱۳۸، ح ۱۰۷).

از این رو، رسول خدا (ص) توصیه کرده‌اند که اگر یکی از اقوام با خویشان خود قطع رحم کرد، شما قطع رحم نکنید (همان، ص ۱۳۷، ح ۱۰۶) و خواه ناخواه در طولانی مدت هم که شده، پیوند و صله شما باعث می‌شود خداوند به او توفیق بدهد، تا او نیز از قطع رحم دست بردارد (همان، ص ۱۲۸، ح ۹۱) و نیز سفارش شده که صله‌رحم را هرچند با پیمودن یکسال راه فاصله باشد، انجام بدهید و این دینداری است (همان، ص ۱۰۵، ح ۶۸). صله‌رحم، حقی است که ارحام نسبت به یکدیگر دارند، چه

مسلمان باشند، چه نباشند (همان، ح ۷۱، ص ۱۳۱، ح ۹۷).

نیاز به صله رحم چه بسا نیاز اقتصادی نیست و ثروتمند نیز در جهات دیگری چون نیاز عاطفی، نیاز حمایتی، محبت و دوستی و زدودن اضطراب و ناراحتی‌های روانی و دفاعی به اقوام و خویشاوندان خود نیازمند است؛ از این رو، ضرورت دارد که در زندگی با ارحام ارتباط تعاون‌مدار و دوستانه برقرار شود. (نهج البلاغه، خطبه ۲۳، قسمت ۱۰-۸).

به دلیل اهمیت و نقش زیاد صله رحم است که قرآن کریم آن را از فرایض دینی برشمرده است (نساء، آیه ۳۶). در احادیث فراوانی^۱ علاوه بر اهمیت و نقش آن در سلامت روانی، نوع مطلوب صله رحم نیز آموزش داده شده است (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۷۱، ص ۸۸ تا ۱۳۹).

به جهت فواید زیادی که صله رحم در سطح فردی و اجتماعی دارد، خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲ق) اساس صله رحم را مبتنی بر عقل و نقل دانسته و معتقد است که عقل، مهجور بودن انسان در میان انبوه هموعان خود را جایز نمی‌داند و آن را از اقسام رهبانیتی می‌داند که موجب زوال قوای نفسانی انسان و خسران اخروی و دنیوی او خواهد بود؛ لذا به حکم عقل، آدمی نیازمند به ارتباط با دیگران است تا در سایه این ارتباط حیات خود را ذیل اخلاق و حیات معنوی ادامه دهد و نیز حوائج مادی خود را نیز برآورده کند. احیای این ارتباط به نظر عقل ضروری است اما با تمام اهمیت، در وهله دوم از ضرورت عقلی قرار می‌گیرد؛ زیرا عقل پس از بیان اهمیت و خواص ارتباط انسان با سایر هموعانش و نیاز انسان به برقراری این ارتباط، درحقیقت رابطه و شرکت با آن دسته افرادی را که انسان با آنها خویشاوندی دارد، در وهله اول قرار می‌دهد تا آغاز روابط گسترده اجتماعی قرار گیرد.

خواجه طوسی تأکید قرآن و حدیث را به لزوم برقراری صله رحم به عنوان یک فضیلت، مطابق با حکم عقل دانسته و معتقد است که عقل و نقل در تأکید بر فضیلت صله رحم هماهنگ‌اند (محبی، ۱۳۸۳، ج ۱۰، س ۳۷۶).

۱. قابل توجه است که فقط در بحارالانوار در باب صله رحم صد و ده حدیث آمده است.

بررسی مسئله صله رحم و چگونگی تأثیر آن بر بهزیستی، سازگاری و سلامت روانی انسان‌ها به لحاظ روان‌شناسی و تربیتی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است که در این مقاله، مفهوم صله رحم، جایگاه آن در آموزه‌های اسلامی، چگونگی بروز آن در رفتار و شرایطی که پیامدهای مثبت را موجب می‌گردد و تأثیرات تربیتی و روان‌شناختی آن بر سازگاری اجتماعی، سلامت روان و رشد معنوی بررسی شده و یافته‌های پژوهش‌هایی که رابطه صله رحم با سلامت روانی را سنجیده‌اند تحلیل می‌شود.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، از دو روش عمده استفاده شده است: الف) تحلیل محتوای متون اسلامی با استفاده از روش هرمنوتیک و روش اجتهادی؛ ب) استفاده از تحقیقات روان‌شناسی با استقصای متون روان‌شناختی از سایت‌های علمی معتبر.

مفهوم صله رحم

در برخی منابع اخلاقی صله رحم، برقراری ارتباط دوستانه و شریک ساختن خویشاوندان در مال و جاه و دیگر خیرات دنیا و یا شاد نمودن آنان، دانسته شده است. البته معنای رَحِم که در این تعریف معنای خویشاوندان از آن برداشت شده، محدود به خویشان نسبی و سببی نمی‌شود (نراقی، ۱۳۷۰). خواجه نصیرالدین طوسی نیز در تعریف صله رحم می‌گوید: «صله رحم آن بود که خویشان و پیوستگان را با خود در خیرات دنیاوی شرکت دهد» (محبی، ۱۳۸۳، ج ۱۰، ص ۳۷۵).

در تبیین مفهوم صله رحم، اول باید منظور از رحم را تبیین کرد و سپس به مفهوم صله پرداخت (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۷۱، ص ۱۰۸). علامه مجلسی در مفهوم رحم می‌نویسد: دانشمندان اسلامی در مفهوم رحم که متعلق صله رحم است و در قرآن و احادیث بر لزوم صله رحم و ارتباط با آنها تأکید گردیده است، نظرهای متفاوتی ابراز کرده‌اند:

۱. عده‌ای قوم و خویش نسبی را مصداق دانسته‌اند و ملاک نسبت را هم، صرفاً اتصال به رحم واحد دانسته‌اند.

۲. برخی دیگر رحم را صرفاً خویشاوندی از ناحیه پدر دانسته‌اند؛ یعنی خویشان پدری از آباء و اجداد هرچه بالا رود و اولاد و نوه‌ها هرچه پایین رود و برادران و خواهران و فرزندانشان و عموها و عمه‌ها را شامل می‌شود.
۳. بعضی هر دو نفری را که نسبتی محرم دارند و ازدواج آنها با هم حرام است، رحم دانسته‌اند. بنابراین فرزندان عموها و خاله‌ها و... رحم محسوب نمی‌شوند.
۴. ابن جنید، رحم را نزدیکی از جهت فرزند و یا پدر و مادر به شخص دانسته است؛ چه نزدیک باشند و چه دور، چه ارث ببرند و چه نبرند.
۵. برخی نیز همه افرادی را که به عنوان قوم و خویش شناخته می‌شوند، چه محرم باشند و چه نامحرم، چه خویشی نزدیک و چه دور داشته باشند را رحم می‌دانند. بنابراین آنها که در عرف مردم، خویش نامیده می‌شوند، ارحام یکدیگر می‌باشند، این نظر مرحوم شهید ثانی است.
- در اینکه منظور از صله در صله رحم چیست، شهید ثانی می‌نویسد: منظور آن چیزی است که به نظر عرف ارتباط گفته می‌شود و فرد را از قطع رحم خارج می‌سازد. بنابراین، برحسب تشخیص عرف و فرهنگ‌های عرفی شکل صله متفاوت است و به دوری و نزدیک منازل ارحام به هم نیز بستگی دارد. (مجلسی، ۱۴۱۳، ج ۷۱، ص ۱۱۱).
- و اما اینکه صله با چه رفتارهایی مصداق می‌باشد از دیدگاه شهید ثانی، سلام آسان‌ترین و کم هزینه‌ترین رفتار است، کمک مالی، هدیه، حمایت، دفع زیان و عملکرد سودمند برای رحم، از جمله رفتارهای دیگری است که مصداق صله رحم محسوب می‌شوند. ولی صله‌ای که باعث ارتباط عاطفی، محبتی و شخصیتی به رحم بشود بالاتر است. چنانکه در احادیث بسیار بر این نوع رفتارها تأکید شده است (همان).
- ابن اثیر در نهاییه نیز می‌نویسد: صله، کنایه از احسان و نیکی به خویشان نسبی و سببی و مهربانی به آنها و سازگاری و همکاری با آنان و مراعات کردن حال آنهاست، گرچه خویشی دور داشته باشند و افراد بدی هم باشند (همان، ص ۱۰۹).
- در متون روان‌شناسی نیز سازه‌های متعددی مرتبط با صله رحم یافت می‌شود که

ارتباط با دیگران^۱، روابط اجتماعی و نوع دوستی^۲ از آن جمله است. برخی پژوهش‌هایی که در روان‌شناسی و در حیطه روابط صمیمی انجام شده تحت عنوان دل‌بستگی است. در حقیقت مفهوم صله رحم در روان‌شناسی با تعریف ارتباط با دیگران همپوشی دارد؛ به سخنی دیگر، صله رحم همان ارتباط صمیمی داشتن با دیگران، دوست داشتن و حمایت کردن و همچنین دوست داشته شدن و حمایت شدن است که در ارتباط با افرادی که رحم محسوب می‌شوند مصداق پیدا می‌کند. گفتنی است که رحم، که صله آن در اسلام لازم شمرده شده، اختصاص به خویشاوندانی که پیشتر به آن اشاره شد، ندارد. در احادیث شریف، توسعه‌ای در مفهوم رحم داده شده است که اولیای دین، معلم و مؤمنان را نیز شامل می‌شود. در حقیقت هرکسی که از دیدگاه دینی، به نحوی بر دیگری حق دارد، جزء رحم وی محسوب می‌شود و صله متناسب با آن را باید داشته باشد. امام رضا(ع)، رحم آل محمد(ص) و ائمه(ع) و مؤمنان را مورد تأکید قرار داده و آنها را مصداق آیه «...وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...» (نساء، آیه ۱) دانسته و پیامد آن را برای کسانی که صله رحم آنان را انجام می‌دهند، اتصال و قرب به خدا دانسته است (مجلسی، ۱۴۱۳، ج ۷۱، ص ۱۲۹، ح ۹۳).

آنچه دیدگاه اسلامی را از سایر دیدگاه‌ها، از جمله دیدگاه روان‌شناسی متمایز می‌کند، گستره مفهومی، جنبه معنوی و عرفانی آن است. همچنین در دیدگاه اسلامی صله رحم به عنوان یک تکلیف شرعی مطرح می‌شود و با در نظر گرفتن رابطه شخص با خدا و معبود او مقدس می‌گردد. اکنون به بررسی نقش صله رحم در زندگی انسان از دید متون اسلامی و روان‌شناختی می‌پردازیم.

صله رحم در متون اسلامی

در آیات و احادیث تأکید بسیاری بر صله رحم شده است و به نقش آن در یادگیری رفتارهای ارزشی انسان، پرورش عواطف انسانی، رشد حمایت اجتماعی و تعاون، ارتقای سطح امید به زندگی و کمک به سلامت روانی ارحام، پرداخته شده است.

1. relatedness
2. altruism

همچنین ازدیاد عمر، زیاد شدن روزی، دفع بلا و پاکیزه شدن اعمال از پیامدهای صلهٔ رحم به حساب آمده‌اند (همان، ج ۶۸، ص ۱۵۲-۸۷).

صله رحم از دو بُعد فردی و اجتماعی قابل بررسی است؛ از حیث فردی، صلهٔ رحم موجب می‌شود انسان به عنوان فرد به روابط عاطفی‌اش توجه کند، هنگامی که ارتباط بین فردی از دو سوی متقابل برقرار شد، انگیزه‌های اساسی در آن رشد می‌یابد و در شکل وسیع‌تر، جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از حیث اجتماعی نیز هنگامی که روابط اعضای یک جامعه به عنوان زمینه‌های اساسی آن جامعه از ریشه‌های قوم و خویشی که مبتنی بر خون است نشأت بگیرد، توجه جامعه به سوی اهداف مشترک بیشتر خواهد شد؛ از این رو، گسیختگی و حرکت یکسان نکردن به سوی آرمان‌ها و اهداف انسانی جامعه وجود نخواهد داشت. این دو اصل موجب گسترش روابط و هم‌گسترش تقابل آن در جامعه نیز هست و در دو سوی این ارتباط، تنها منزلت فرد در جامعه احیا خواهد شد.

خداوند متعال در قرآن کریم پیرامون صلهٔ رحم می‌فرماید: «وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ؛ و خدا را پرستید و چیزی را شریک او مکنید و با پدر و مادر و خویشان نیکی کنید» (نساء، آیه ۳۶). «وَتَسَاءَلُونَكَ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا؛ بترسید از خدایی که به نام او از یکدیگر درخواست می‌کنید و از «قطع» خویشاوندی‌ها پروا کنید که خدا مراقب شما است» (نساء، آیه ۱). «وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ... أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ الدَّارِ؛ کسانی که به آنچه خدا فرمان داده می‌پیوندند و از خدای خود می‌ترسند و از سختی حساب بیم دارند... ایشان سرانجام نیک و ثواب آن سرای را دارند». (رعد، آیه ۲۱-۲۲).

برخی مفسران ذیل آیات یاد شده گفته‌اند: در آیه ۳۶ از سورهٔ نساء، پس از شرک نورزیدن به خداوند دو امر دیگر مورد نظر قرار گرفته شده که یکی احسان به پدر و مادر است، و دیگری قوام و خویشان. این دو اصل از مدارک مهم قرآنی در تأکید بر صلهٔ رحم است و اینکه توجه قرآن کریم به این دو مسئله، که در واقع متضمن بقای

جامعه نیز هست، بسیار قابل تأمل است. همچنین آیه اول سوره نساء نیز بر لزوم عدم قطع رحم دلالت دارد؛ یعنی قطع رحم رذیلت است، در آیه دیگر نیز پس از نهی الهی از قطع رحم، مسئله پروا و ترس از خداوند بیان شده است که این اشاره، ارتباط معنوی این دو را می‌رساند و نیز اینکه چنین ارتباطی متضمن بیان فضیلت صله رحم است. بنابراین، در قرآن کریم پس از اعتقاد به وحدانیت خداوند و همراه پرهیزگاری و تقوا، بر صله رحم تأکید شده است. این تأکید قرآنی به عنوان وظیفه اصلی فردی حاکی از آن است که باید صله رحم درست انجام شود و باید در صله رحم، خداوند را ناظر و مراقب اعمال خود تلقی کنیم. نکته‌ای که از این آیات می‌توان به آن پی برد آن است که ریشه تمام اختلافات و قطع رحم‌ها در غفلت از خداوند و بی‌توجهی به حقی است که برای ارحام نسبی، سببی و دینی وجود دارد؛ تا وقتی که در یک ارتباط، هر دو طرف خداوند را در نظر داشته باشند و به او تمسک جویند، هیچگاه به قطع رحم نمی‌انجامد.

صله رحم در متون روان‌شناسی

در بیشتر نظریه‌های روان‌شناختی فرض شده است که یک نیاز بنیادی برای ارتباط نزدیک با دیگران وجود دارد. این بدین معناست که در صورت برآورده نشدن این نیاز عملکرد سالم انسان‌ها به خطر می‌افتد. برای مثال، در حوزه روان‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی شخصیت و روان‌شناسی تحولی، پژوهش‌های بسیاری در خصوص اهمیت روابط صمیمی انجام شده است. بسیاری از این پژوهش‌ها تحت عنوان دلبستگی انجام گرفته است (اینزورث و همکاران، ۱۹۷۸؛ شیور، هازان و برادشاو، ۱۹۸۸).

در چارچوب نظریه دلبستگی، عمدتاً فرض می‌شود روابط بین کودکان و مراقبان اولیه آنان شکل ابتدایی روابط بعدی با دیگران است و دلبستگی‌های ایمن با مراقبان برای پایدار ماندن روابط سالم در زندگی بعدی و برای سلامت و بهزیستی عمومی، حیاتی است.

ساراسون و همکاران (۱۹۹۱) مفهوم دلبستگی در کودکی و حمایت اجتماعی ادراک شده در بزرگسالی را، دو مفهوم موازی فرض می‌کنند. براساس این دیدگاه، افرادی که ارتباطی مطمئن و قابل اعتماد با اولین مراقبت‌کننده خود را تجربه می‌کنند، الگوهای

کاری^۱ شکل گرفته‌شان از افراد دیگر بر قابل دسترس و حمایت‌گر بودن آنهاست. این الگوهای کاری، ساختارهای شناختی پویایی هستند که خاطره‌ها، ادراک‌ها و انتظاراتی فرد در ارتباط با افراد مهمی که در کاهش آشفتگی سودمند و مؤثرند، شامل می‌شود. بالبی عقیده دارد که اگرچه الگوهای کاری مربوط به خود و دیگران در اوایل نوزادی پدید می‌آیند، اما تداوم می‌یابند و تحول‌کنش‌مند و ادراک ارتباطات در بزرگسالی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و گرچه تجارب بعدی ناشی از تعامل با افراد خاص ادراک‌های حمایت را متأثر می‌کنند، با وجود این، بازخوردهایی که نسبت به دیگران در اوایل زندگی ایجاد می‌شوند، تمایل‌ها و گرایش‌های کلی برای ارزیابی در دسترس بودن حمایت و یا عدم دسترسی به آن را متأثر می‌کند (پیشاهنگ، ۱۳۷۹، ساراسون و همکاران، ۱۹۹۱).

از میان نظریه‌پردازان تحولی، پیازه نیز رشد اجتماعی را به طور اجتناب‌ناپذیری با کل تحول انسان مرتبط می‌داند. افراد از خلال تجربه‌ها و تعامل‌های اجتماعی چیزهایی درباره جهان می‌آموزند و نیز به انطباق و تمرین مهارت‌های اجتماعی که در تعامل‌های قبلی آموخته‌اند، می‌پردازند و به تجربه روی می‌آورند. به نظر می‌رسد از طریق یادگیری مشاهده‌ای نیز که بندورا آن را معرفی کرد، به یادگیری رفتارهای اجتماعی می‌پردازند. کودکی که تعامل مادر خود را با بستگان مشاهده کرده است، در بازی‌های خود آن را تمرین کرده و در خزانه رفتاری خود ذخیره می‌کند تا در آینده آنها را به کار گیرد. بنابراین، اگر دختر بچه‌ای روابط سالم را مشاهده کرده باشد رفتارهای بزرگسالی او با دیگر افراد نیز متأثر از آن خواهد شد. بندورا تا آنجا پیش می‌رود که می‌گوید معیارهای اخلاقی^۲ نیز از طریق تعامل با الگوها رشد می‌کند (سیف، ۱۳۸۲، به نقل از هرگنهان، ۱۹۳۴).

آدلر نیز مفهوم «علاقه اجتماعی»^۳ را معرفی کرده است. آدلر علاقه اجتماعی را چنین تعریف کرده است: «استعداد فطری فرد برای همکاری با دیگران جهت دستیابی به هدف‌های شخصی و اجتماعی». از آنجا که همکاری کردن مستلزم روابط اجتماعی

1. working model

2. moral codes

3. social interest

مطلوب است؛ از این رو، علاقه اجتماعی به مفهوم «صله رحم» بسیار نزدیک است. با وجود آنکه از دید آدلر نیروهای اجتماعی بسیار بیشتر از نیروهای زیستی بر ما تأثیر دارند، استعداد علاقه اجتماعی فطری است؛ با این حال، درجه‌ای که استعداد فطری ما برای علاقه اجتماعی تحقق می‌یابد، به تجربه‌های اولیه ما بستگی دارد (شولتز و شولتز، ۱۹۹۸، ترجمه یحیی سیدمحمدی، ص ۱۸۹). شاید به همین دلیل باشد که بالبی به تعامل ظریف مادر و کودک اشاره می‌کند که رفتار دلبستگی در کودک را شکل می‌دهد. به عقیده بالبی رفتار دلبستگی هم از یک نیاز فطری و هم از اکتساب‌ها منتج می‌شود که دارای دو کنش مهم است. یکی کنش حمایتی که به کودک ایمنی می‌بخشد و فرصت می‌دهد تا از مادر خویش فعالیت‌های لازم را برای ادامه حیات بیاموزد و دیگری کنش اجتماعی شدن است. دلبستگی کودک در جریان چرخه‌های زندگی از مادر به نزدیکان و سپس به بیگانگان و سرانجام به گروه‌های از پیش وسیع‌تری گسترش می‌یابد و به صورت عاملی مهم برای ساخت‌دهی شخصیت کودک درمی‌آید (منصور، ۱۳۸۱).

بنابراین، نوع تعاملات و روابط اجتماعی بزرگسالان بستگی به این دارد که آیا دوران کودکی آنها با دلبستگی ایمن همراه است یا نه. اگر شخصی در کودکی خود سبک اجتنابی یا نایمن را پرورش داده باشد، در بزرگسالی نیز روابط او با دیگران - که صله رحم نیز جزء این روابط است - دچار مشکل خواهد بود. همچنین اگر پدر و مادر و دیگر اقوام کودک مهارت‌های اجتماعی برقراری روابط را به کودک نیاموخته باشند، کودک در بزرگسالی بدون این ابزار مهم، یعنی مهارت‌های اجتماعی، توانایی برقراری ارتباط را نخواهد داشت.

از دیگر نظریه‌هایی که در مورد روابط انسانی و اجتماعی سخن گفته‌اند، می‌توان نظریه کارن هورنای را نام برد. به عقیده هورنای نوع روابطی که ما انسان‌ها با دیگران برقرار می‌کنیم بستگی به این دارد که ما چگونه در برابر «اضطراب بنیادی»^۱ از خود دفاع کنیم. اضطراب بنیادی از نظر هورنای «احساس فراگیر و به تدریج فزاینده تنها و درمانده بودن در دنیای خصمانه» تعریف می‌شود (شولتز و شولتز، به نقل از هورنای،

1. basic anxiety

(۱۹۳۷). به نظر هورنای، در کودکی به چهار طریق می‌کوشیم تا از خود در برابر اضطراب بنیادی محافظت کنیم: به دست آوردن محبت و عشق دیگران، سلطه‌پذیر بودن، دست یافتن به قدرت یا کناره‌گیری کردن. این چهار مکانیزم حفاظت از خود، که هورنای آنها را معرفی کرد یک هدف دارند و آن هم دفاع در برابر اضطراب بنیادی است. برای مثال، در سلطه‌پذیر بودن، شخص با اطلاعات از دیگران مطمئن می‌شود که دیگر آسیبی به او نخواهد رسید. همچنین وقتی که شخص به قدرت می‌رسد، دیگران نمی‌توانند به او صدمه‌ای برسانند؛ بنابراین از نظر هورنای تمام روابط روان‌رنجور انسان‌ها با همدیگر، ریشه در «اضطراب‌های بنیادی» دارند. هورنای سه‌گرایش روان‌رنجور را که حاصل مکانیزم‌های حفاظت از خود می‌باشند معرفی کرد: ۱. حرکت به سوی مردم (شخصیت مطیع)؛ ۲. حرکت علیه مردم (شخصیت پرخاشگر)؛ ۳. حرکت به دور از مردم (شخصیت جدا). چنانکه گفته شد تمام این گرایش‌ها، روان‌رنجور است و این شخصیت‌ها روابط سالمی را نمی‌توانند برقرار کنند. ریشه گرایش‌ها را باید در قبل از شکل‌گیری شخصیت یعنی اضطراب بنیادی جست. اگر در کودک این احساس به وجود آید که دنیا و اطرافیان او متخاصم نیستند و چنانکه بالبی می‌گوید نوعی دلبستگی ایمن در او ایجاد شود، کودک در بزرگسالی نیز روابط سالمی با دیگران خواهد داشت. در اینجا نقش مراقبان کودک نیز برجسته می‌شود. بدین معنی که مراقب کودک و همچنین دیگران باید کودک را بدون هیچ قید و شرطی بپذیرند و چنانکه راجرز می‌گوید باید به کودک توجه مثبت نامشروط^۱ داشت و این احساس را در کودک القا نمود که او را بدون کارها و خصوصیاتش و تنها به دلیل بودنش دوست دارند. از نظر راجرز تنها در این شرایط است که روابط سالم آینده‌پوی ریزی می‌شود.

هرچند دوران کودکی در شکل‌گیری شخصیت و روابط اجتماعی بزرگسالی اهمیت زیادی دارد، اما با بودن توجه به مسائل و تغییرات فرهنگی نیز نمی‌توان روابط انسانی را به درستی تحلیل کرد. برای مثال، در نتیجه تغییرات و تحولات اجتماعی، از جمله پیشرفت در تکنولوژی و ارتباطات، نوع رابطه انسان‌ها نیز تغییر یافته است. امروزه

1. unconditioned positive regard

ممکن است صله رحم با تلفن، فرستادن پیامک و یا پست الکترونیکی صورت گیرد، اما برخی معتقدند که ارتباط انسان‌ها نسبت به گذشته از عمق کمتری برخوردار شده است و انسان‌ها خود را بیش از گذشته تنها احساس می‌کنند. چنانکه اریک فروم (۱۹۴۱) می‌گوید مردم با به‌دست آوردن آزادی بیشتر، احساس تنهایی، بی‌معنایی و بیگانگی بیشتری کرده‌اند؛ و برعکس هرچه مردم آزادی کمتری داشته‌اند، احساس‌های تعلق و امنیت آنها بیشتر بوده است (شولتز^۱ و شولتز، ۱۹۹۸، ترجمه یحیی سیدمحمدی، ص ۲۱۲). البته منظور اریک فروم از آزادی، آزادی‌ای است که حاصل صنعتی شدن جوامع است، که مردم از قبیله و طایفه خود جدا شده و خانواده‌ها از شکل گسترده خود به شکل هسته‌ای درآمده‌اند. در جوامع پیشرفته امروزی، تعدد ارتباط انسان‌ها هرچند از خویشاوندان و وابستگان به سطح وسیعی از افراد جامعه گسترش پیدا کرده است، اما نوع ارتباط انسان‌ها از عمق کمتری برخوردار شده است. برای مثال، آقای م.ش می‌گوید: «به دلیل اینکه من در شهر دیگری تحصیل می‌کنم با افراد فامیل خود فقط در مواقع اضطراری با فرستادن پیامک ارتباط برقرار می‌کنم» (فروم، ترجمه خوشدل، ۱۳۷۵، ص ۷۳).

یافته‌هایی در دست است که روابط نزدیک و صمیمی با دیگران را جهان‌شمول می‌داند، به طوری که اگر از آن ممانعت شود به بیمار زیستی (در مقابل بهزیستی) منجر می‌شود. این اعتقاد با نیاز به ارتباط با دیگران^۲ در نظریه خود تعیین‌گری^۳ (SDT) هماهنگ است. نظریه خود تعیین‌گری (دسی^۴ و ریان^۵، ۲۰۰۰) ارتباط با دیگران را یک نیاز ذاتی می‌داند. ارتباط با دیگران یک نیاز مرکزی در حوزه دل‌بستگی است (بامسیر^۶ و لیری^۷، ۱۹۹۵). از آنجا که نظریه خود تعیین‌گری یک نظریه ارگانیکسمی - دیالکتیکی است، نیازهای بنیادی از جمله نیاز به ارتباط با دیگران را به عنوان سوخت و انرژی

1. Schultz
 2. Relatedness
 3. self determination theory
 4. Deci
 5. Ryan
 6. Bawmeister
 7. leary

درونی و روان‌شناختی برای رشد پیوسته روان‌شناختی، انسجام‌یافتگی^۱ و بهزیستی روان‌شناختی ضروری می‌داند. طبق نظریه خود تعیین‌گری، نیازها، هم به لحاظ ارگانیک و هم به لحاظ کارکردی اهمیت دارند؛ یعنی گرایش ارگانیک در جهت انسجام‌یافتگی به شرطی تحقق می‌یابد که سوخت و انرژی لازم به ارگانیزم برسد، در غیر این صورت و تحت شرایط تهدید و یا محرومیت، این گرایش از دست می‌رود و پیامدهای روانی منفی جایگزین آن می‌شود. به سخن دیگر، نیازهای انسان شرایط خاصی را برای سلامت روان‌شناختی یا بهزیستی طلب می‌کنند و ارضای آنها نیاز به شرایط حمایت‌کننده دارد (قاسمی‌پور، به نقل از دسی و ریان، ۲۰۰۰).

بنابراین، صله رحم به عنوان نمودی از ارضای نیاز روان‌شناختی از طریق ایجاد آرامش روانی، کاهش اضطراب و دردهای جسمانی و همچنین ایجاد پیوند با خدا، بر کیفیت زندگی افراد تأثیر می‌گذارد. این امر به لحاظ روان‌شناختی می‌تواند چنین توجیه شود که وقتی افراد روابط صمیمی با دیگران برقرار کنند توجه مثبت غیرمشرط دریافت می‌کنند و احساس می‌کنند که دیگران برای آنان ارزش قائل‌اند، مطابق با نظریه راجرز، بین خود و تجربه، همخوانی و هماهنگی^۲ ایجاد می‌شود که این در بهزیستی افراد مؤثر است.

از طرفی صله رحم می‌تواند به احساس درماندگی در دنیای خصمانه که منجر به اضطراب بنیادی می‌شود (هورنای، ۱۹۳۷) پایان دهد. وقتی عشق و صمیمیت و به دست آوردن صمیمیت از سوی دیگران تأمین شد دیگر آنها متخاصم و آسیب‌رسان نخواهند بود. افزون بر این، ما از طریق ارتباط با دیگران می‌توانیم چنانکه آدلر در مفهوم علاقه اجتماعی بعدی ما که بخشی از سبک زندگی ماست، بر برخورد یا با تمام مشکلات زندگی تأثیر می‌گذارد (شولتز و شولتز، ۱۹۹۸).

از این بحث نتیجه می‌گیریم که دوران کودکی به لحاظ تحول روان‌شناختی و ایجاد دلبستگی در کودک و همچنین شکل‌گیری شخصیت که روابط با دیگران در

1. Integrity

2. congruity

بزرگسالی را رقم می‌زند، بسیار مهم است. افزون بر این، از جمله عواملی که بر صله رحم تأثیر می‌گذارد، تغییرات فرهنگی و اجتماعی است که در جوامع امروزی اتفاق افتاده است. بنابراین برای تعمیق هرچه بیشتر روابط انسانی، هم باید دوره کودکی را در نظر گرفت و هم نسبت به تغییرات جامعه آگاه بود.

کیفیت صله رحم از دیدگاه اسلامی

از دیدگاه اسلامی صله رحم باید به صورت ارتباط‌ها و رفتارهای متناسب با ویژگی‌های روانی، عاطفی و اخلاقی مطلوب و با کیفیتی ویژه انجام شود تا بهبود روابط فردی، اجتماعی، معنوی و سلامت روانی را در پی داشته باشد.

صله رحم با سلام و ارتباط کلامی در جهت آگاهی از احوال یکدیگر آغاز می‌شود (مجلسی، ۱۴۱۳، ج ۷۱، ص ۱۲۶، ح ۹۸ و ص ۱۳۱، ح ۹۸). ملاقات با چهره‌ای بشاش و شادمان، اظهار خوشحالی از این ملاقات است که در توصیه رسول اکرم (ص) مورد تأکید قرار گرفته است (همان، ص ۱۷۱، ح ۳۸، از باب حسن المعاشره). حسن خلق، خوش برخوردی، لبخند، برخورد نرم و متواضعانه، ارتباط کلامی طیب با محتوای خوب، اعلام محبت و حمایت و پرهیز از درشتی، تکبر و بی‌اعتنایی، از جمله رفتارهای مطلوب در صله رحم است که از سیره عملی امیرمؤمنان علی (ع) دانسته شده است (همان، ص ۱۵۸، ح ۸ و ص ۱۵۹، ح ۱۳، و ص ۱۷۱، ح ۳۹). به منزل رحم رفتن و تناول خوراکی و آشامیدنی و کمترین حد آن، یعنی نوشیدن آب، از جمله مواردی است که زمینه صله رحم مطلوب را فراهم می‌سازد و بالاتر از آن خودکنترلی فرد است تا خویشاوندان او به هیچ وجه مورد اذیت قرار نگیرند (همان، ص ۱۱۷، ح ۷۸).

معاشرت نیکو در همه روابط قوم و خویشی که معیار دینداری افراد نیز شناخته شده، امر مهمی است که معصومان (ع) از پیروانشان انتظار دارند (همان، ص ۱۵۸، ح ۸، و ص ۱۶۰، ح ۱۶). سطح معاشرت و رابطه با قوم و خویش باید چنان ارتقا یابد که در صورت مردن فرد، خویشاوندان واقعاً متأسف شوند و برای او گریه کنند و اگر زنده ماند، علاقه‌مند به ارتباط‌های مکرر با وی باشند (همان، ص ۱۶۷، ح ۳۵). از نشانه‌های

ارتقای سطح معاشرت دوستان این است که فرد متعهد باشد آنچه را دوست ندارد با وی انجام دهند، با دیگران انجام ندهد (همان، ص ۱۵۷، ح ۳).

در ارتباطات قوم و خویشی باید مراقب بود، حق کسی ضایع نگردد (همان، ص ۱۶۵، ح ۲۹) و افراد به اندازه شخصیت و تقوایشان مورد تکریم و احترام قرار گیرند (همان، ص ۱۶۴، ح ۲۸).

در ارتباطات صله رحمی محور اصلی محبت و مودت به یکدیگر است که بدون آن صله رحم مفهوم ندارد. امام علی (ع) می‌فرماید: «آنچه در روابط قوم و خویشی مفید است، مودت و رفتارهای محبت‌آمیز است» (همان، ص ۱۶۵، ح ۲۹) و اقوام به مودت و رفتارهای محبت‌آمیز نیازمندترند از دوست داشتن‌هایی که صرفاً به دلیل خویشاوندی است (همان، ص ۱۶۴، ح ۲۸).

از جمله رفتارهای مطلوب در صله رحم احسان و نیکی به قوم و خویشی است که بدی در حق فرد کرده است (همان، ص ۱۵۷، ح ۲). این نوع رفتار از ارتقای معنوی و اخلاقی فرد نیکی‌کننده حکایت دارد.

البته بالاترین مرتبه آن است که همه ارتباط‌های مطلوب و شایسته را فرد برای آنکه آنها محبوب خدایند انجام دهد. درحقیقت صله رحم واقعی و در سطح بالا، رفتارهایی است که در آنها رضایت و محبت خدا محور باشد. امام صادق (ع) با تصریح به علاقه قلبی خود در مورد صله رحم و اینکه انگیزه‌اش محبوبیت این نوع رابطه پیش خداست، به متواضعانه بودن این صله و خوشحال کردن ارحام به وسیله کمک و مساعدتی که به آنان دارد، می‌پردازد و ابراز علاقه می‌کند که خدا او را موفق بدارد تا به موقع و بجا این مساعدت‌ها صورت گیرد (همان، ص ۱۲۹، ح ۹۲).

پیامدهای صله رحم

الف) پیامدهای صله رحم از دیدگاه اسلامی

از جمله اموری که در ارتباط با صله رحم در متون حدیثی زیاد به آن پرداخته شده همبستگی، روابط شایسته بین فردی و خانوادگی در سلامت روانی، پاکیزگی از آلودگی‌های اخلاقی و گناه و رشد معنوی، اقتصادی و عمران و آبادی و مانند آن است.

در حدیث است که رسول خدا(ص) فرموده‌اند: «إِنَّ أَعْجَلَ الْخَيْرِ ثَوَاباً صَلَاةَ الرَّحْمِ؛ أَنْ خَيْرِي كَه نَتِيْجَه آن از همه زودتر به دست می‌رسد، صله رحم است» (کلینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۵).

چنانکه از این حدیث برمی‌آید صله رحم کار نیکی است که پیامدهای مثبت آن زودتر از هر کار خیری به انسان می‌رسد. یعنی وقتی که ما در کنار نزدیکان و خویشان خود هستیم احساس آرامش و راحتی می‌کنیم و این نتیجه بلافصل این عمل نیک است که شاید در حالات نهائی به این راحتی نصیب انسان نشود.

در تعاملات با خویشاوندان و ارحام فواید دیگری نیز وجود دارد. رسول خدا(ص) می‌فرماید: «مَنْ سَرَّهُ النَّسِيءُ فِي الْأَجَلِ وَالزِّيَادَةُ فِي الرِّزْقِ، فَلْيَصِلْ رَحْمَةَ؛ هَر كِه دُوسْت دَارْد اَجَل او به تأخیر افتد و روزی او زیاد شود باید صله رحم به جای آورد» (کلینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۶).

از پیامبر اکرم(ص) پرسیدند: برترین مردم کیست؟ فرمود: «با تقواترین آنهايند که برای خدا بیشتر صله رحم کنند و در امر به معروف و نهی از منکر کوشاتر باشند» (نراقی، ۱۳۷۰). در این حدیث تقوا، صله رحم و امر به معروف و نهی از منکر با هم آمده‌اند. این حدیث نشان می‌دهد که صله رحم، در صورتی که به شکل سالم انجام شود، افراد به نقص‌ها و ایرادهای خود پی می‌برند و چنانچه اشتباه و خطایی در رفتار طرف مقابل باشد، آن را به نحوی گوشزد می‌کنند. بنابراین در عین حال که صله رحم انجام می‌گیرد نوعی اصلاح در رفتارهای طرفین اتفاق می‌افتد و این یکی دیگر از فواید صله رحم به شمار می‌رود.

حضرت امام باقر(ع) فرمود: «صَلَاةُ الْاِرْحَامِ تُحَسِّنُ الْخُلُقَ، وَتُوسِعُ الْكُفَّ وَتُطَيِّبُ النَّفْسَ وَتَزِيدُ فِي الرِّزْقِ وَتُنْسِيءُ فِي الْاَجَلِ؛ صله رحم خُلق و خوی را نیکو، دست را گشاده، نفس را پاکیزه و روزی را زیاد می‌کند و مرگ را به تأخیر می‌اندازد» (کلینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۲). رسول اکرم(ص) باصراحت نقش صله رحم را در زندگی اخروی و عبور از صراط و ورود به بهشت و رسیدن به آرامش و سعادت جاودانی مطرح کرده و می‌فرماید: «دور رفتار صله رحم و امانتداری به صورت دو عمل مجسم درد و جانب صراط قرار می‌گیرند

وباعث می‌شوند تا صله رحم کننده و امانتدار وارد بهشت شود، ولی خیانت‌کننده در امانت و قاطع رحم، هیچیک از اعمالش برای عبور وی از صراط و ورود به بهشت سودمند نیست و از این رو، به جهنم افکنده می‌شود (امام خمینی، ۱۳۶۸، ص ۴۷۷).

وقتی ما در حضور خویشاوندان و دوستان خود هستیم از لحاظ عاطفی احساس خوشایندی به ما دست می‌دهد و احساس آرامش می‌کنیم و این کار به بهتر شدن خلق و خوی ما می‌انجامد. صله رحم می‌تواند به عنوان یک روش برای پالایش خلق و خوی ما در نظر گرفته شود و موجب سلامت روانی و تزکیه نفس شده و زمینه بروز رفتارهای مناسب و با ارزش به دور از اعوجاج و انحراف را فراهم سازد. چنانکه امام باقر(ع) در کلام دیگری فرمود: «صلة الارحام تزکی الاعمال؛ صله رحم باعث تزکیه رفتارها و افعال می‌شود» (کلینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۵۷، ح ۳۳). یا اینکه رفتارهای ارزشی انسان می‌تواند آمادگی لازم برای خود شکوفایی و عروج به مقام عالی انسانی را پیدا کند.

ب) پیامدها و فواید روان‌شناختی صله رحم

تحقیقات نشان داده است افرادی که ارتباط سالمی با دیگران دارند کمتر به بیماری‌های قلبی و عروقی مبتلا می‌شوند (قاسمی‌پور، ۱۳۸۵). در نتیجه امکان طولانی شدن عمر آنها بیشتر است. همچنین انسان‌ها از طریق صله رحم از حال یکدیگر با خبر می‌شوند و تعاملات اقتصادی خوبی برقرار می‌کنند و چه بسا از این راه رزق و روزی آنها زیاد می‌شود. مصاحبه‌های انجام شده از سوی پژوهشگران، یافته‌هایی در تأیید این اثرات نشان داده شده است. برای مثال، یکی از شرکت‌کنندگان در مصاحبه گفت: «وقتی صله رحم انجام می‌دهم، احساس خوشحالی به من دست می‌دهد». مصاحبه‌شوندگان صله رحم را به راه‌های مختلف انجام می‌دادند. از قبیل بیان احساسات درونی، دست دادن، ملاقات کردن، معانقه کردن، پرس‌وجو از نیازها و برآوردن نیازهای دیگران، صحبت تلفنی و فرستادن پیامک.

آقای ع. ف. در مصاحبه گفت: «وقتی به دیدن پدرم می‌روم احساس می‌کنم به وظیفه‌ام عمل کرده‌ام و رضایت درونی دارم» و در پاسخ به اینکه این دیدار چه تأثیری

در پدرش می‌گذارد گفت: «انتظارش برآورده می‌شود و خوشحال می‌شود». پدر آقای ع.ف بیماری پروستات دارد و هنگامی که او به دیدن پدرش می‌رود، پدر می‌گوید: «من دردم را فراموش می‌کنم و احساس می‌کنم ناراحتی ندارم». بنابراین، صله رحم می‌تواند در کاهش ناراحتی‌ها و اعتدال روانی بسیار مؤثر باشد.

علاوه بر این، هنگامی که ما با صله رحم روابط صمیمی با دیگر افراد ایجاد می‌کنیم، از حمایت اجتماعی^۱ آنها برخوردار می‌شویم. حمایت عاطفی و توجه، فشار روانی را تحمل‌پذیر می‌کند. معمولاً اگر آدمی مجبور شود بدون یاری‌های دیگران و به تنهایی با رویدادهایی مثل طلاق، مرگ یک دوست محبوب یا بیماری سختی روبه‌رو شود، این رویدادها آسیب‌زا می‌شوند (اتکینسون، ۱۹۹۴، ترجمه براهنی و همکاران، ۱۳۷۸).

علاوه بر فواید جسمانی و روانی که در صله رحم از طریق حمایت‌های اجتماعی و عاطفی به دست می‌آید، انسان با صله رحم به کمال راه می‌یابد. این مسئله در مورد همه انواع صله رحم قابل بررسی است؛ برای مثال، یکی از انواع صله رحم در ارتباط با پیامبر خدا و ائمه و جانشینان آنها صورت می‌گیرد. از نظر اسلام بهره‌مندی از شرایع دین و احکام الهی صرفاً با تأسی به کردار و سنت معصومان میسر است؛ از این رو، در شریعت اسلام، پیروی از ولایت که از پیامبر و ائمه نشأت می‌گیرد، لازم و واجب شمرده شده است. درخصوص معلم نیز باید گفت که فراگیرنده در خلال این ارتباط علاوه بر فراگیری علم خلوص نیت را می‌آموزد و به تزکیه نفس می‌پردازد و این به شکوفایی خود منجر می‌شود.

درخصوص احترام به والدین که در مرتبه‌ای بعد از مقوله ارتباط با خدا قرار می‌گیرد، می‌توان ماهیت حق‌شناسی را از احترام جدا کرد؛ به سخنی دیگر، با توجه به اینکه حق‌شناسی و سپاسگزاری به منزله نوعی پاسخگویی به کسی است که به نحوی گرهی از مشکل ما باز کرده، متضمن نوعی یاری‌رسانی و کمک متقابل به اوست، اما احترام از دیدگاهی دیگر به معنای حفظ حرمت و ارزش فرد مقابل و رعایت شأن اوست. در منطق قرآن کریم حفظ حریم والدین در طول حفظ حریم خدا و در مرتبه

1. social support

بعد از آن قرار گرفته است. در رابطه با همسر می‌توان گفت که سیراب شدن عواطف و احساسات و آرامش یافتن علاوه بر تداوم نسل یکی از هدف‌های تربیتی آن است. از دیدگاه دینی، انسان‌ها و جامعه بشری در پرتو این آرامش می‌توانند رشد کرده و به تعالی و تکامل یعنی قرب الهی نائل شوند (اعرافی و همکاران، ۱۳۸۵).

در مورد ارتباط انسان با سایر مؤمنان که در قرآن بدان اشاره شده، باید گفت که بحث از اهداف تربیتی در حیطه ارتباط یک فرد مؤمن با دیگر هم‌مسئله‌کنانش ناظر بر ایجاد و پرورش روحیه اخوت و همیاری بین افراد در جهت هدف غایی، یعنی قرب الهی است. مسلماً تمایل به عضویت در یک گروه و بسط ارتباط با اعضای آن در گرو تطابق خواسته‌ها و نیازهای فرد با پاسخ‌هایی است که گروه به فرد می‌دهد؛ چنانکه معیار در رویکرد آدمی رفع نیازهای عالی و پاسخ به این اشتیاق درونی او برای رسیدن به مقام قرب الهی باشد، ارتباطات و مناسبات عالی‌تر از زمانی خواهد بود که صرف پاسخگویی به نیازهای حیوانی و پست مورد توجه است (همان).

چنانکه دیدیم صله رحم و ارتباط سالم با دیگران هم از لحاظ فردی و هم از لحاظ اجتماعی بر سازگاری ما می‌افزاید و در جنبه معنوی انسان باعث رشد و تعالی انسان و قرب به پروردگار می‌شود. در بخش بعدی به پژوهش‌هایی که اثرات صله رحم را بر سلامت روانی سنجیده‌اند می‌پردازیم.

یافته‌های پژوهشی در خصوص ارتباط صله رحم و سلامت روانی

الف) یافته‌های روان‌شناسی مربوط به صله رحم

پژوهش‌های بسیاری آثار صله رحم و ارتباط با دیگران را سنجیده‌اند که در اینجا به ذکر برخی از آنها می‌پردازیم. یافته‌های پژوهش غباری بناب و پیشاهنگ (۱۳۷۸) رابطه معنی‌داری را میان صله رحم و سازگاری اجتماعی نوجوانان نشان می‌دهد.

یافته‌های حاصل از مصاحبه با افراد نشان داد که صله رحم در افراد، احساس خوشایندی ایجاد می‌کند که با بهزیستی آنها در ارتباط است. همچنین یافته‌ها نشان داد که افراد از راه صله رحم به رضایت درونی دست پیدا می‌کنند. شواهد پژوهشی نشان می‌دهند که عوامل شخصیتی، دوران تحول کودکی، عوامل اعتقادی بر میزان صله رحم

تأثیر می‌گذارند. افرادی که اولویت خاصی برای صله رحم قائل‌اند آن را برگرفتاری‌های روزمره و شغلی ترجیح می‌دهند. افرادی که در دوران کودکی دل‌بستگی ایمن را کسب کرده‌اند و همچنین افرادی که معنوی‌تر هستند به میزان بیشتری به صله رحم می‌پردازند. یافته‌های حاصل از مصاحبه نشان داد که الگوی خانوادگی فرد و همچنین اختلافات خانوادگی بر میزان صله رحم تأثیر دارند.

دی باو و تیساک^۱ (۱۹۸۹) رابطه بین رخدادهای فشارزا و انطباق و سازگاری رفتاری و آکادمیکی دانش‌آموزان را مورد مطالعه قرار دادند. یافته‌های آنان نشان داد که میزان حمایت اجتماعی و توانایی حل مسئله در دانش‌آموزان، در تعدیل فشارهای روانی تأثیر معنی‌داری داشته است.

در پژوهش دیگر (وارنی^۲ و همکاران، ۱۹۸۹) تأثیر حمایت‌های اجتماعی را در سلامت روانی و سازگاری اجتماعی کودکان و نوجوانانی که برای کنترل قند خون از انسولین استفاده می‌کردند مورد بررسی قرار دادند. نتیجه پژوهش نشان داد که حمایت‌های دریافت‌شده برای سازگاری در این کودکان بسیار مؤثر بوده است.

تائه^۳ و همکاران (۲۰۰۰) نشان دادند که دانشجویان سال اول، که حمایت‌های اجتماعی را از والدین، برادران و خواهران، معلمان و همکلاسی‌های خود دریافت می‌کردند به راحتی با محیط تحصیل خود سازگار شدند؛ در حالی که این نوع سازگاری در گروه گواه دیده نشد.

در پژوهش مک‌داول^۴ (۱۹۹۷) حمایت‌های اجتماعی در سلامت روانی زنان در کل تأثیر معنی‌داری داشته است. نتایج همچنین نشان داد که تأثیر حمایت‌های اجتماعی در افزایش سلامت روانی زنان شاغل بیشتر از زنان غیرشاغل بوده است.

پژوهش‌های لیندزی^۵ و تامپسون^۶ (۱۹۹۸) به نقل از آرمسترانگ (۱۳۷۲) نشان داد که میزان روابط اجتماعی افراد در سلامت آنان نقش مثبتی دارد. همچنین میزان ارتباط

1. Dubow & Tisak
2. Varni
3. Tae
4. Mc-Dowell
5. Lindzey
6. Thompson

حمایت اجتماعی با مرگ و میر افراد نیز مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده است افرادی که از حمایت اجتماعی برخوردارند با مرگ و میر کمتری مواجه‌اند و عمر طولانی‌تری دارند. همچنین نشان داده شده است که در میان مبتلایان به آسم، آنهایی که حمایت اجتماعی خوبی داشتند به درمان کمتر نیازمند بودند. مطالعات همچنین نشان داده‌اند که بیماران قلبی که در جدایی اجتماعی و فشارهای روانی زندگی رتبه بالایی داشتند بیشتر در معرض خطر مرگ بودند (علی‌پور، ۱۳۷۱). پژوهش‌ها نمایانگر این نکته است که افرادی که پیوندهای اجتماعی گسترده‌ای دارند بیش از کسانی که از پشتیبانی اجتماعی کمتری برخوردارند، عمر می‌کنند و کمتر از آنان گرفتار بیماری‌های ناشی از فشار روانی می‌گردند (کاب، ۱۹۷۶، آنتونوفسکی، ۱۹۷۹).

در پژوهشی که بر روی ۱۲۵ زن که به سقط جنین در سه ماهه اول بارداری دچار شده بودند صورت گرفت، آثار مستقیم حمایت اجتماعی و چند متغیر دیگر بر روی سازگاری در طی یک محرک استرس‌زای پزشکی بررسی شد. نتایج نشان داد که حمایت اجتماعی به عنوان عامل پیش‌بینی کننده برای سازگاری شناخته می‌شود (ویت‌مور^۱، ۱۹۹۴).

مطالعات دیگری درباره رابطه میان روابط با همسالان و دریافت حمایت از آنها، با سازگاری بعدی ایشان انجام گرفت. در یکی از این مطالعات نوجوانان دارای روابط ضعیف با همسالان با نوجوانان دارای روابط مناسب با همسالان مقایسه شدند. دسته اول احتمال بالاتری از اختلالات روان‌پریشی، روان‌رنجوری، اختلالات سلوک، بزهکاری، اختلال در رفتار جنسی و ناسازگاری برایشان وجود داشته است (هارتاپ^۲، ۱۹۸۳، به نقل از ماسن و همکاران، ۱۳۷۰). چنانکه می‌بینیم روابط اجتماعی سالم که صله رحم مفهوم اسلامی آن محسوب می‌شود، نقش عمده‌ای را در بهزیستی روان‌شناختی و حتی سلامت جسم دارد.

ب) مطالب اسلامی مربوط به صله رحم

حکمای شیعی با استناد به آیات و احادیث، صله رحم را یکی از اصول عملی و

1. Whitmore

2. Hartup

اخلاقی سیره نبوی معرفی کرده‌اند که جایگاه اخلاقی صله رحم در این سیره با اینکه برآمده از قرآن است، اما به عنوان وظیفه‌ای اخلاقی و اجتماعی در سیره نبوی مورد تأکید قرار گرفته است.

نتایج صله رحم در سیره رسول اکرم (ص) متضمن گسترش و فراوانی رزق، پاداش، بخشش از گناهان و حسن خلق است. مقابل صله رحم، قطع رحم است که به معنای آزدن و رنجانیدن خویشان و بستگان و نزدیکان و یاری و غمخواری نکردن با آنان در حال آسایش و خیرات دنیوی است، درحالی‌که به آن محتاج باشند. سبب قطع رحم نیز، عداوت، بخل و یا خست است. قطع رحم از رذایل قوه غضب یا شهوت و از بزرگترین مهلکات دین و دنیای انسان است. قرآن در این باره می‌فرماید: «الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ؛ کسانی که پیمان خدا را بعد از استواری آن بشکستند و آنچه را خدا به پیوستن آن فرمان داده بگسلند و فساد کنند، برای آنها لعنت و بدی آن سرای خواهد بود» (رعد، آیه ۲۵). رسول اکرم (ص) نیز فرمود: «بهترین خلق و خوی انسانی در دنیا و آخرت، عفو کردن نسبت به کسی که به تو ظلم کرده است و صله رحم با کسی است که ارتباطش را با تو قطع نموده و احسان به کسی است که به تو بدی روا داشته است» (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۶۹، ص ۳۹۷، ح ۸۴). امام علی (ع) فرمود: «از گناهی که در نابودی شتاب کند به خدا پناه می‌برم». شخصی پرسید: ای امیرمؤمنان! آیا گناهی هست که در فنای آدمی شتاب کند؟ فرمود: «آری، آن گناه قطع رحم است؛ خانواده‌ای هستند که گرد هم می‌آیند و یاری هم می‌کنند و با اینکه اهل گناهند خداوند به آنها روزی می‌رساند و خانواده‌ای نیز از هم جدا می‌شوند و از یکدیگر می‌برند. سپس خداوند آنها را محروم می‌کند با اینکه اهل تقوا هستند، و نیز هرگاه مردم قطع رحم کنند اموال و ثروت‌ها در دست اشرار قرار می‌گیرد». همچنین ایشان به یکی از کارگزاران خود نوشت: «خویشان و نزدیکان را امر کن که به دیدن یکدیگر روند ولی همسایگی نکنند» (محبی، ۱۳۸۳، ج ۱۰، ص ۳۷۷). حق رحم از دیدگاه اسلامی با هیچ چیزی از بین نمی‌رود و ارحام مسلمان، دارای دو حق می‌شوند: یکی حق صله اقوام و خویشان

و دیگری حق صلۀ اسلام. از امام صادق(ع) سوال شد: آیا برای من قوم و خویش و صلۀ رحم با کسانی که دین مرا ندارند، وجود دارد؟ آیا آنها بر من حتی مبنی بر انجام صلۀ رحم دارند؟ امام فرمود: «بله حق رحم هیچگاه قطع نمی‌شود و اگر ارحام به دین تو درآمدند، دو حق پیدا می‌کنند: یکی حق قوم و خویشی و دیگری حق اسلام، که باید نسبت به هردو با ارتباط شایسته ادای وظیفه کنی (کلینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۵۷، ح ۳۰).

شدیدترین قطع رحم، عقوق (آزردن و رنجاندن) پدر و مادر بدترین و شدیدترین انواع قطع رحم است. نزدیک‌ترین ارحام با تسبیب ولادت تحقق می‌یابد؛ بنابراین حق پدر و مادر را دو چندان می‌کند. عقوق والدین مانند قطع رحم برآمده از کینه و خشم و یا از بخل و حبّ دنیاست و از رذایل قوه شهوت و یا غضب محسوب می‌شود؛ از این رو، آنچه بر مذمت قطع رحم دلالت دارد بر ذمّ عقوق والدین نیز دلالت می‌کند و چون شدیدترین و بدترین انواع قطع رحم است، آیات و اخباری بسیاری در نکوهش آن وجود دارد، خداوند می‌فرماید: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا؛ پروردگارت فرمان داد که جز او نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید، هرگاه یکی از آنها یا هر دو نزد شما به پیری رسند به آنها اف (سخن ناخوش) مگو و بر آنها بانگ مزین و با آنها گفتار خوش و نیکو بگو» (اسراء، آیه ۲۳). از رسول اکرم(ص) نقل است که: «با پدر و مادر نیکوکار باش و در بهشت جای گیر و اگر عاق باشی در آتش دوزخ خواهی سوخت». و «هرکه صبح کند در حالی که بر پدر و مادرش خشمگین باشد در جهنم به روی او گشوده است». امام صادق(ع) فرمود: «هر که به پدر و مادرش تند و خشم آلود برخورد کند؛ اگرچه به وی ستم کرده باشند، خداوند نمازش را نمی‌پذیرد» (محبی، ۱۳۸۳، ج ۱۰، ص ۳۷۷).

راه‌های پرورش صلۀ رحم

راه‌های مختلفی برای پرورش حس نوع دوستی و نیکی به خویشاوندان وجود دارد که به بهترین آنها اشاره می‌شود:

الف) پرورش حس اعتماد در کودکی و پربار ساختن ارتباطات بین فردی. بسیاری از روان‌شناسان به اهمیت دلبستگی ایمن و ایجاد اعتماد و علاقه اجتماعی از همان دوران کودکی تأکید نموده‌اند. بالبی (۱۹۶۹ و ۱۹۷۳ و ۱۹۸۰) یکی از معروف‌ترین روان‌شناسان است که به اهمیت جلب اعتماد کودک به در دسترس بودن مادر، برآوردن نیازهای فیزیولوژیکی و روانی او تأکید می‌کند. او معتقد است که دلبستگی در فرایند تحول و تعامل اجتماعی مخصوصاً در ایجاد رابطه صمیمی بین کودک و والدین از اهمیت شایانی برخوردار است. در صورت ایجاد رابطه صمیمی بین مادر و کودک و گسترش آن به رابطه بین کودک و پدر، الگوی کارکردی درونی در کودکان رشد می‌کند و منجر به ایجاد رابطه صمیمی بین کودک و همسالان و در دوران بزرگسالی به ایجاد رابطه صمیمی بین بزرگسالان و خویشاوندان می‌انجامد. افرادی که از کودکی دارای رابطه ایمن با پدر و مادر خود بوده‌اند به احتمال زیاد توانمندی پیوستن به خویشاوندان و ایجاد روابط صمیمی بین خویشاوندان را خواهند داشت. بنابراین والدینی که می‌خواهند فرزندان‌شان زندگی خوبی داشته باشند و در زندگی اجتماعی موفق شوند و بتوانند روابط خویش با نزدیکان مخصوصاً با پدر و مادر را حفظ نمایند، باید از اول سعی کنند که دلبستگی ایمن در کودکان‌شان شکل گیرد. در صورت آسیب به دلبستگی ایمن والدین بایستی با روان‌شناس خبره به مشاوری بپردازند که بتوانند به فرزندان خود کمک نمایند و روش‌های مقابله مناسب را در آنان ایجاد کند.

ب) حفظ رابطه صمیمی با فرزندان. علاوه بر ایجاد رابطه صمیمی، حفظ رابطه صمیمی بین والدین و فرزندان ضروری است. مشکلات مختلف زندگی، استرس‌ها و تعارضات بین فردی، اختلاف در نگرش‌ها و دیدگاه‌ها، برخی مواقع تعارضاتی را بین افراد خانواده ایجاد می‌کند و موجب بروز رنجش‌هایی می‌شود که اگر این رنجش‌ها مرتفع نگردد به رابطه بین فردی فرزندان، والدین و یا خویشاوندان آسیب می‌رساند و امکان دارد صله رحم و یا پیوند بین خویشاوندان را دچار اختلال کند. باید روش‌های ایجاد ارتباط صمیمی بین فرزندان و والدین آموزش داده شود تا با ایجاد جو تفاهم و ارتباط صمیمی در خانواده کانون خانواده را گرم نگه دارند و با وجود آموختن نظم به

کودکان، پیوند مهر و مودت و محبت را نگسلند.

ج) آموزش مهارت بخشایش‌گری به فرزندان و سایر اعضای خانواده. اختلافات در دیدگاه‌ها، نگرش‌ها، تعارضات در منافع شخصی و عوامل مختلفی که در روابط بین فردی به وجود می‌آیند، موجب رنجش افراد از همدیگر می‌گردند و در صورت کهنه شدن رنجش‌ها و افزایش آنها کینه‌ها و کدورت‌ها بین افراد ایجاد می‌شود و زنجیره معیوبی از رنج و غیبت و بدگویی بین افراد به وجود می‌آید و هماهنگی روانی و اجتماعی افراد را در کانون خانواده برهم می‌زند. آموزش مهارت بخشایش‌گری به فرزندان و اعضای خانواده و تقویت رفتارهای بخشایش‌گرانه باعث می‌گردد که افراد به راحتی بتوانند کدورت‌های بین فردی را با استفاده از مهارت بخشایش‌گری از بین ببرند. بخشایش‌گری سپری در مقابل رنج‌هاست که کدورت‌ها آزاد سازند و هم انرژی مثبت، عشق و علاقه و مودت و محبت را در خانواده و در بین خویشاوندان به جریان بیندازند.

د) گنجاندن درسی از ایجاد روابط بین فردی و استفاده از مهارت بخشودن در کتاب‌های درسی. آوردن فواید بخشودن و داستان‌های مربوط به بخشیدن که از سوی پیامبران بزرگوار و از جمله رسول خدا (ص) و ائمه اطهار (ع) و افراد بزرگوار دیگر صورت گرفته، موجب می‌شود دانش‌آموزان با فواید مهارت بخشیدن آشنا شوند و در صورت وجود تعارضات بین فردی و ایجاد رنجش‌ها بتوانند همدیگر را ببخشند. اختصاص درس‌هایی در ارتباط با بخشیدن در کتاب‌های تعلیمات دینی، تعلیمات اجتماعی، و فارسی موجب می‌شود دانش‌آموزان با بخشیدن و فرایند به کارگیری آن آشنا گردند؛ علاوه بر گنجاندن درس‌هایی در برنامه درسی دوره دبستانی و دبیرستانی اختصاص کتابی در ارتباط با تعاملات اجتماعی و فواید بخشایش‌گری لازم به نظر می‌رسد. زمانی که افراد با فواید بخشودن آشنا گردند و بتوانند به موقع از آن استفاده کنند، هم خودشان راحت‌تر می‌توانند با محیط‌های اجتماعی خود سازگار کنند و هم اینکه می‌توانند با استفاده از مهارت بخشیدن رنجش‌های بین فردی را به راحتی بزدایند.

ه) گنجاندن درسی در ارتباط با صله رحم در برنامه‌های دبستانی و دبیرستانی. صله رحم فواید بسیاری دارد که در احادیث نبوی به آن اشاره شده است. شرح و تفسیر این

احادیث و توضیح آنها در کتاب‌های درسی موجب می‌شود که افراد با فواید صله رحم آشنا گردند و موانع صله رحم را شناسایی کرده و در جهت رفع آنها اقدامات لازم را به عمل آورند.

و) احترام به والدین و خویشاوندان در حضور فرزندان. اکرام والدین و خویشاوندان و احترام به آنان در حضور کودکان، به‌ویژه در دوران کهنسالی آنان، باعث می‌شود که کودکان افراد بزرگتر را الگو قرار دهند و یاد بگیرند که به والدین و خویشاوندان خود احترام بگذارند. اکرام افراد سالمند در خانواده باید یک ارزش اخلاقی شناخته شود و به طور مرتب مورد تقویت قرار بگیرد. متأسفانه در جوامع فعلی رفته رفته ارزش‌های کهن جایگاه خود را از دست داده‌اند. از جمله ارزش‌های قدیمی که باید احیا شود، احترام به افراد کهنسال در خانواده است.

مداخلات روان‌شناختی و تربیتی در افزایش صله رحم

بسیاری از روان‌شناسان تحولی (مثلاً بالبی، ۱۹۸۰، ۱۹۷۳، ۱۹۶۳) معتقدند که اولین برخوردهای کودک و مادر پس از تولد در ایجاد دلبستگی بسیار اساسی است. این برخوردها هستند که به قول اریکسون (۱۹۶۳) پایه‌های اصلی اعتماد و دوستی و ارتباط سازنده و توأم با محبت را بین والد و کودک برقرار می‌کنند. در صورت آسیب دیدن ارتباط‌های اولیه بین والد-کودک، فرایند شکل‌گیری صله رحم نیز تحول طبیعی خود را پیگیری نخواهد کرد و دچار آسیب خواهد شد. بنابراین برای روان‌شناس طبیعی است که به شکل‌گیری صحیح دلبستگی ایمن والدین و کودک تأکید کند تا بتواند از بسیاری مسائل که احتمال دارد در روابط بین والدین و کودکان پیش آید پیشگیری نماید. حتی روابط بین بزرگسالان و صمیمیت بین این افراد نیز بر مبنای الگوی اولیه دلبستگی سامان می‌یابد. (شیور و همکاران، ۱۹۸۸). به‌هرحال اگر رابطه بین والدین و کودک آسیب دیده باشد و دلبستگی از صورت ایمن به صورت اجتنابی تبدیل شود، رفتار صله رحم در آینده آسیب فراوان خواهد دید و طرفین از دید و بازدیدها و از کمک به والدین و خویشان اجتناب خواهند کرد.

در ترمیم فرایند صلۀ رحم آسیب دیده، روان‌شناسان به تدوین بسته‌های درمانی پرداخته‌اند، ولی آنچه در ذیل به آن اشاره می‌شود مبتنی بر نمونه برگرفته شده از این بسته‌بندی‌های درمانی است که به صورت بومی شده آورده می‌شود:

(الف) تخلیه وجود افراد آسیب دیده از کینه‌ها، ناراحتی‌ها با استفاده از فرایند بخشش و گذشت. روان‌شناسان درموردهای پیچیده رنجش می‌توانند، با استفاده از فرایند عفوآموزی و درمان مبتنی بر عفو گذشت فرد آسیب دیده را از رنج‌ها آزاد سازند تا اینکه آمادگی گرایش به نیکی و کمک به والدین خود را داشته باشد (ان رایت و دیگران، ۱۹۸۹).

(ب) تقویت رفتارهای مبتنی بر صلۀ رحم. آموزش افراد خانواده، والدین و فرزندان و تشویق، ترغیب و تقویت رفتارهای مبتنی بر صلۀ رحم در استمرار بخشی به صلۀ رحم مؤثر است. در صورت عدم تقویت رفتارهای مناسب مبتنی بر صلۀ رحم، بسیاری از این رفتارها دوام نخواهند داشت و احتمالاً خاموش خواهند شد؛ به ویژه در دنیای ماشینی امروز فعالیت‌های رقیب دیگر هم وجود دارند که فضای زمانی انسان‌ها را پر می‌کنند و فرصتی برای صلۀ رحم باقی نمی‌گذارند.

(ج) پرورش حس محبت به ارحام. پرورش حس نوعدوستی از کودکی و تلطیف احساسات افراد در ارتباط با والدین و افراد نزدیک در خانواده و بقیه خویشان در صلۀ رحم در بزرگسالی تأثیر دارد. به همین منظور پیشنهاد می‌شود در درس‌های اخلاق، تعلیمات دینی و علوم اجتماعی بحث‌های معنوی در ارتباط با نوعدوستی، صلۀ رحم، نیکی به خویشاوندان و قدردانی از پدر و مادر گنجانده شود، تا احساسات کودکان و نوجوانان تلطیف شود و در بزرگسالی آمادگی بیشتری برای صلۀ رحم پیدا کنند.

(د) پیشنهاد می‌شود که در درس‌های اساسی دوران دبستان، راهنمایی، و دبیرستان مسائل و چالش‌های بین فردی به صورت‌های متناسب شرح داده شود و راه‌های مقابله با این چالش‌های بین فردی با استفاده از اصول روان‌شناسی به آنان آموزش داده شود، تا در صورت پیش آمدن چالش‌های بین فردی کودکان، نوجوانان و افراد جوان بتوانند بدون درون‌ریزی تعارضات، که تبدیل به کینه و در نهایت اخلال در صلۀ رحم می‌شود، به حل تعارضات بین فردی اقدام کنند.

از نظر روان‌شناسان (مثلاً فروید، ۱۹۶۱) جابه‌جاسازی زورگویی‌ها، پرخاشگری، تعدی‌ها یک اصل پذیرفته شده است. مثلاً اگر فردی از همسرش زور و تعدی ببیند و نتواند بنا به دلایلی آن را تلافی کند یا ببخشد، احتمال دارد که عقده‌های ناگشوده و زخم‌های التیام نیافته، او را به بدرفتاری کردن به پدر و مادر و یا فرزندان وادارد. بنابراین آموزش روش‌های حل تعارضات بدون درون‌ریزی لازم است تا افراد در روابط بین فردی بدون دیدن زخم‌های عمیق بتوانند مشکلات خود را با دیگران حل نمایند.

ه) هم‌اکنون در محافل علمی و دانشگاه‌ها بحث‌های انتزاعی بسیاری در مورد هوش اجتماعی انجام می‌شود، ولی نحوه پرورش هوش اجتماعی و به کارگیری هوش اجتماعی در موقعیت‌های اجتماعی و بین فردی به کودکان و نوجوانان آموزش داده نمی‌شود. جوانان کشور ما در برخورد با مشکلات اجتماعی احساس درماندگی می‌کنند و از ابراهای غیرکارآمدی همچون پرخاشگری و یا انفعال در حین مواجهه با تعارضات اجتماعی برخوردار می‌کنند. لازم است با توجه به اصول مسلم و ثابت شده روان‌شناسی، عملاً کاربرد هوش اجتماعی در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوران مدرسه گنجانده شود و کودکان و نوجوانان بیاموزند که چگونه تعارضات بین فردی را به‌طور معقول و بدون استفاده از روش‌های پرخاشگری و یا اجتنابی (دوری‌گزیدن از تعامل با دیگران) حل کنند. در صورت ورزیدگی افراد در به کارگیری هوش اجتماعی در عمل، فرایند صله رحم نیز به صورت متعادل رشد خواهد کرد و افراد در برخورد با والدین و خویشاوندان خود لذت می‌برند و تعارضات بین فردی را هوشمندانه حل می‌کنند.

و) آموزش کنترل هوشمندانه تکانه‌های عاطفی به کودکان و نوجوانان که امروز تحت عنوان «هوش هیجانی» از آن صحبت می‌شود لازم و ضروری است. مدارس و دست‌اندرکاران تربیتی در کتاب‌های بهداشت لازم است پرورش هیجانی و بهداشت آن را، به کودکان و نوجوانان آموزش دهند. در صورت رشد و تعامل بهینه هوش هیجانی در افراد، آنان قادر خواهند بود که تکانه‌های خود را مانند خشم، کینه و بد اخلاقی کنترل کنند که این خود در بهتر شدن فرایند صله رحم مفید خواهد بود.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله به تعریف صله رحم پرداخته شد و ابعاد مختلف آن مورد بحث و بررسی قرار گرفت. افزون بر این، دیدگاه حدیثی در توسعه مفهومی رحم بررسی شد؛ بدین صورت که صله رحم صرفاً به ارتباط خوشایند با اقوام نسبی و سببی اختصاص ندارد، بلکه ارتباط با اولیای الهی، مؤمنان، و هر گروه و یا فردی که به نحوی حق بر گردن فرد مؤمن دارد، مصداق صله رحم است و همه آنها در ابعاد مختلف سلامت روانی، رشد معنوی، سازگاری اجتماعی و مانند آن نقش دارند. همچنین به دست آمد که دیدگاه اسلامی و دیدگاه روان‌شناسی جدید، در زمینه نقش صله رحم در یادگیری‌های اخلاقی، سازگاری‌های اجتماعی، بهبود و ارتقای سلامت روانی افراد مورد بررسی واقع شد. به علاوه کیفیت صله رحم در روابط بین فردی مورد بررسی قرار گرفت. روش‌های غنا بخشیدن به روابط بین فردی در بازدیدها بررسی شد. در این مقاله علاوه بر بررسی تعدادی از نظریه‌های مختلف روان‌شناسی در مورد صله رحم، تحت عنوان نظریه‌های روابط موضوعی و حوزه دل‌بستگی و نقش آن در ارتباط‌های اجتماعی به ویژه سازگاری اجتماعی، پیامدها و فوائد صله رحم از دیدگاه اسلامی از جمله رابطه صله رحم با حل مسائل بین فردی، مشاوره بین اعضای خانواده، سازگاری اجتماعی، سلامت روانی و ارتقای معنوی بررسی شد.

از یافته‌های دیگر این تحقیق آن است که در دیدگاه‌های روان‌شناختی، صله رحم صرفاً به عنوان یکی از رفتارهای اجتماعی مطرح شده است، ولی در اسلام صله رحم رفتاری اجتماعی دانسته شده که بعد معنوی و الهی دارد و افراد با خویشان خود از آن جهت ارتباط برقرار می‌کنند که خدای متعال برای آنها حق قرار داده است. به صورتی که فردی که قطع رحم می‌کند از ادای حقوق خویشان سر باز زده است. درحقیقت پرداختن به صله رحم وظیفه‌ای دینی است که انگیزه انجام آن بسیار قوی است. همچنین روشن شد که صله رحم از جمله رفتارهای کلیدی در هدایت تربیتی به هدف قرب است که به عنوان عبادت، آن هم از برترین عبادت‌هاست و این امر با آنچه

حضرت امام خمینی (ره) فرموده است که صله رحم از افضل عبادات است (امام خمینی، ۱۳۶۸، ص ۴۹۳) هماهنگ است. همچنین صله رحم نقش اساسی در ورود انسان به بهشت و رهایی از جهنم دارد و این بدان مفهوم است که با ترک صله رحم هیچ عملی نمی‌تواند نقش جایگزین در بردن انسان به بهشت باشد. این نیز با برداشت امام خمینی (ره) از حدیث رسول اکرم (ص) که فرمودند: «فاذا مرَّ الوصُول للرحم، المؤدی للآمانه، نفذ الی الجنة...» منطبق است. ایشان پس از ترجمه حدیث به این موضوع می‌پردازد که با ترک صله رحم هیچ عملی فایده نرساند (همان، ص ۴۷۸)؛ یعنی هیچ فعالیت عبادی به اندازه صله رحم در عبور از صراط و بردن انسان به بهشت نقش ندارد.

از نتایج دیگر این بحث آن است که برای پرورش روحیه صله رحم در بین افراد در همه خانواده‌های نسبی و سببی و ایمانی می‌توان راهکارهای متناسبی را همانند آموزش صله رحم، عوامل قطع رحم، کنترل هوشمندانه تکانه‌های عاطفی، تقویت رفتارهای مبتنی بر صله رحم در درس‌های دوران ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان به عنوان آموزش‌های تربیت اجتماعی و اخلاقی در نظر گرفت.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه‌ای (۱۳۹۰ق)، تهران: انتشارات علمی.
- نهج البلاغه، ترجمه محمدی، سید کاظم و دشتی، محمد (۱۳۸۱)، مجموعه آشنایی با نهج البلاغه (۱)، قم: نشر امام علی (ع).
- انکینسون، ریتال و دیگران (۱۳۷۰). *زمینه روانشناسی* (ترجمه براهینی و دیگران)، تهران: رشد، (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۱۹۸۳).
- اعرافی و همکاران (۱۳۸۵). *اهداف تربیت از دیدگاه اسلام*، تهران: سمت.
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۶۸). *چهل حدیث*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- پیشاهنگ، مزگان (۱۳۷۹). *رابطه صله رحم با سازگاری اجتماعی نوجوانان*، رساله کارشناسی ارشد، چاپ نشده، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- شولتز و شولتز (۱۳۸۱). *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: ویرایش، تاریخ انتشار به زبان اصلی (۱۹۹۸).
- علی پور، احمد (۱۳۷۱). *بررسی رابطه ویژگی‌های شخصیتی، حمایت اجتماعی با آسیب پذیری روان‌تنی در برابر استرس در دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران*، رساله کارشناسی ارشد، چاپ نشده، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- فروم، اریک (۱۳۷۵). *گریز از آزادی*، ترجمه گیتی خوشدل، تهران: امیرکبیر (تاریخ انتشار به زبان اصلی (۱۳۴۱)).
- قاسمی پور، یداله (۱۳۸۵). *رابطه هوشیاری و نیازهای بنیادی روان‌شناختی در بیماران قلبی - عروقی (CHD)*، رساله کارشناسی ارشد، چاپ نشده، دانشگاه تهران، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۳). *اصول الکافی*، تهران: المکتبه الاسلامیه .
- ماسن، پاول هنری (۱۳۷۸). *رشد شخصیت کودک*، ترجمه مهشید یاسایی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۳ق). *بحار الانوار*، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

- محبّی، سعید (۱۳۸۳). *دائرة المعارف تشیع*، تهران: نشر شهید.
- منصور، دادستان (۱۳۸۱). *روان‌شناسی ژنتیک*، تهران: رشد.
- نراقی، ملامحمد مهدی (۱۳۷۰). *جامع السعادات*، ترجمه جلال‌الدین مجتبوی، تهران: حکمت.

- Antovsky A. (1979). Health, stress and coping. San Francisco: Jossey-Bass.
- Baumeister, R. F. & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Bowlby, I. (1969). Attachment and loss: vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
- Bowlby, I. (1973). Attachment and loss: vol. 2. Separation. New York: Basic Books.
- Bowlby, I. (1980). Attachment and loss: vol. 3. Loss. New York: Basic Books.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38, 300-314.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “What” and “Why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.
- Enright, R. D. Santos, M. I. & Al-Mabuk, R. (1989). The adolescent as forgiver. *Journal of Adolescent*, 12, 09-110
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society* (2nd ed.) New York: Norton
- Freud, S. (1961). *Civilization and its discontents* (J. Strachey, trans.). New York: Norton. (original)-work published (1927)
- Hartup, W.W. (1983). Personality development in social context. *Annual Review of Psychology*, 46, 655-686.
- McDowell, L. N. (1997). The relation between maternal self – acceptance and child acceptance. *Journal of Counseling Psychology*, 11, 524-530.
- Shaver, P. R., Hazen, C., & Bradshaw, D. (1988). Love as Attachment: The integration of three behavioral systems. In R. J. Sternberg & M. Barnes (Eds.), *The anatomy of love* (pp. 68-99). New Haven, CT: Yale University.
- Vitmor, J. B. (1994). A study of perceived need satisfactions. *Journal of Applied Psychology*, 47, 141-148.
- Warney, C. R. & Moore, S. M. (1989). From trust to intimacy. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 115-123.

